

teksten in de rubrieken 'algemene economische ontwikkeling', 'sectoren', 'economische politiek' en 'sociale aspecten', deze laatste niet in brede sociologisch-historische zin maar nauw aanleunend tegen de economie (inkomen, verdeling en levensstandaard). Deze indeling heeft de voordelen van systematisering maar mist natuurlijk de specifieke kracht van een chronologische ordening. Terwijl bij Van Zanden succes of falen, met andere woorden: een ontwikkelingsperspectief, het *Leitmotiv* vormt, kiezen Van der Wee en Blomme voor een meer structurele benadering, onder meer het kenmerk van kwetsbaarheid van een open economie met een kleine binnenlandse markt voor invloeden van buiten. Naar we mogen aannemen heeft de algemeen redacteur van de serie, Charles Feinstein, de redacteurs van de afzonderlijke landdelen vrijgelaten inzake indeling en leidraad, een soort van *anything goes* dus. Een voorkeur voor de opzet van de Belgische dan wel van de Nederlandse bundel valt mijns inziens niet te bepalen.

Pogend mijzelf te verplaatsen in degene waarom het te doen is: de niet-Nederlandstalige lezer die meer professioneel geïnteresseerd is in macro-economisch-historische kenmerken en ontwikkelingen van de Lage Landen van Noord en Zuid, dan luidt de slotsom: elk van de twee bundels belicht in belangrijke mate op eigen wijze zulke kenmerken en ontwikkelingen; de afdekking kan nooit volledig zijn omdat nu eenmaal is gekozen voor opneming van reeds bestaande publicaties; wat is geselecteerd heeft zonder voorbehoud niveau, hoewel over de selectie zelf altijd wel valt te redetwisten.

A. C. A. M. Bots

C. Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin* (Amsterdam: Balans, 1998, 647 blz., f85,- (gebonden), f59,50 (paperback), ISBN 90 5018 504 5 (gebonden), ISBN 90 5018 505 3 (paperback)).

Dit is een boeiende, zaakrijke biografie waarin Wilhelmina's aandeel aan het regeringsbeleid en de betekenis van haar persoon daarvoor worden gereconstrueerd. Vlot en met kennelijk plezier schrijft haar biograaf. Zijn waardering voor Wilhelmina vormt geen beletsel voor kritiek, ironie, relativerende opmerkingen en zelfstandige interpretaties. Dat deze vorstenbiografie veel nieuwe informatie biedt dankt zij aan bronnen uit het Koninklijk Huisarchief zoals de uitgebreide, hartelijke, correspondentie van Wilhelmina met Emma (aanschrijfnaam 'Spekkie'), met haar ex-gouvernante en met andere vertrouwelingen uit haar jeugd, Wilhelmina's eigenhandige 'Regeringsherinneringen' voor 1902-1906 en haar 'ongeregeld dagboek' van circa 1906. Daarbij komen nog haar aantekeningen van gesprekken met ministers, en studies daarvoor, van egodocumenten uit andere particuliere archieven en stukken uit het kabinet der koningin.

Fasseur verfijnt en nuanceert het bestaande beeld, zoals men dat van een goede biografie mag verwachten. De door behoudend-liberale, protestantse leermeesters opgeleide, wilskrachtige, energieke, weinig communicatief begaafde koningin met haar majesteitelijke uitstraling kenden wij al. Fasseur voegt aan dit beeld veel nieuwe informatie en nuanceringen toe. Hij schetst bijvoorbeeld hoe de opgewekte, spontane, tactvolle jonge vorstin die vaak advies aan Emma vroeg, tijdens de eerste jaren van haar koningschap sterk veranderde. Aangevuurd door de grote publieke bijval werd zij ambitieuzer: om tegen de ministers op te kunnen ging zij gesprekken met hen voorbereiden, er aantekening van houden; zij verrichtte systematische studie om haar eigen mening te vormen. Zij werd eigenzinniger en onberekenbaarder, majesteitelijker en hautainer. Haar moeder moest de indruk vermijden adviezen op te dringen.

Wilhelmina meende op grond van haar geweten het landsbelang te moeten dienen en ging

soms verder dan haar constitutionele positie toeliet. Niet voor de vrouwenbeweging of de vredesbeweging (zij moest van die twee niets hebben) en ook niet voor de 'sociale kwestie' stak zij haar constitutionele nek te ver uit. Al voor de Eerste Wereldoorlog verloor Wilhelmina tegenover liberale ministers van oorlog met moderne ideeën haar grondwettelijke positie uit het oog als zij meende dat dezen de Nederlandse defensie onvoldoende op de (door haar terecht voorziene) grote Europese oorlog voorbereidden — zoals ook Leopold II dat deed. Tijdens de oorlog handelde zij nog eigenmächtiger en botste ook met andere bewindslieden. Al behoedden vertrouwde raadgevers als A. F. de Savornin Lohman haar voor bepaalde uitglidders, op zekere momenten sloeg zij door; tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de constante spanningen haar zenuwen teveel, in 1918 dreigde zij in een bedenkelijk politiek isolement te raken. De oorlog was eendrachtig begonnen onder een 'gemengd' extra-parlementair kabinet zoals Wilhelmina dat in voorgaande jaren vergeefs had nagestreefd. Het was het ideaal van een vurige nationaliste die zichzelf als de belichaming van de natie beschouwde. Maar in die tijd van polarisatie tussen confessionelen en vrijzinnigen, socialisten en kapitalisten was het een illusie om gematigd rechts en links in een kabinet bijeen te brengen. Dat Wilhelmina soms buiten haar constitutionele boekje ging rekent Fasseur haar trouwens niet erg aan. Zij kon toch niet buiten de politieke discussie blijven, omdat de sociaal-democraten de monarchie al tot inzet van discussie maakten. Troelstra's befaamde Kamerrede van 12 november 1918 begon met een aanval op Wilhelmina persoonlijk. Haar aanwezigheid bij de loyaliteitsmanifestatie op het Malieveld daarna bezegelde de polarisatie. Er ligt in de compositie van dit boek dan ook een spanningsveld tussen Wilhelmina, Troelstra en SDAP die eigenlijk belangrijker lijkt te zijn dan die tussen Wilhelmina en Kuiper — ook al had de vorstin meer waardering voor het intellect van de eerste dan voor het staatsmanschap van de tweede. Van Kuiper had zij een uitgesproken afkeer wegens zijn bevoogding en indiscreties. Zijn standpunt, dat de Oranjes met Willem III uitgestorven waren, weersprak haar opzet via de vrouwelijke lijn de magische Oranjenaam voort te zetten. Bovendien botste zijn opvatting van de Nederlandse natie als van oudsher bestaande uit drie met elkaar rivaliserende morele gemeenschappen (de later zo genoemde zuilen) totaal met Wilhelmina's hervormde, oudliberale idee van de ene, ongedeelde (protestantse) natie. De ironie van de geschiedenis had een Oranjevorstin geproduceerd die het ideaal van de ongedeelde natie bleef aanhangen ook toen de liberale burgerlijke cultuur en haar natiebegrif achterhaald raakten.

Wilhelmina's huwelijk met Hendrik was niet erg gelukkig. Fasseur voegt daaraan toe dat de jonge koningin aanvankelijk idolaat van hem was — op het serviele af. Maar de twee pasten totaal niet bij elkaar. Wilhelmina's gemaal was een onintellectueel, onhandig, vriendelijk moederskind. Bepaald niet de man om een heerszuchtige echtgenote te matigen of haar communicatievermogen te verbeteren. De kritiek op zijn jachtpartijen en zijn door reuma en/of venerische ziekte (Fasseur is op dat laatste punt voorzichtig-vaag) aangetaste gezondheid, buitenechtelijke escapades inclusief tenminste één onwettig kind, maakten hem kwetsbaar. Maar Fasseur ontkent dat Wilhelmina in 1915 overlegde over echtscheiding en betwijfelt met klem de betrouwbaarheid van Wittert van Hooglands informatie over Hendriks escapades. In de Eerste Wereldoorlog gingen de twee echtgenoten langs elkaar heen leven zodat zij alleen nog als ouders een band met elkaar hadden, aldus de auteur. Dat lijkt mij wat te simpel. De bij de meerderheid van de bevolking in hoog aanzien staande monarchie vormde de eerbiedwaardige top van de sociale hiërarchie en belichaamde ook nog eens de Oranjemythe dat elk Oranje-huwelijk gelukkig is. In de gouden kooi was aan banden geen gebrek.

Fasseur typeert Wilhelmina's koningschap als een hard werkende eenmans-Raad van State; de herwaardering van het Nederlandse koningschap schrijft hij toe aan de vlijt van Emma en Wilhelmina. Dus meer het Belgische dan het Britse monarchiemodel. Dat was wel een keuze.

Want zou een bescheidener politieke rol en meer beperking tot ceremoniële taken de deugdzaamere vorstinnen ook al geen herwaardering hebben opgeleverd? In een nationalistische tijd vervulde Wilhelmina alleen al door haar positie boven partijen en zuilen een unifiserende functie; iedere (niet-socialistische) groep kon haar behoefte aan continuïteit, nationale eenheid of gezag op Oranje projecteren. Ook speelde Troelstra Oranje in de kaart. Dat neemt niet weg dat ook segmenten van de arbeidersbevolking Oranje toejuichten bij huwelijk en geboorte, officieel optreden en rijtoer. Het was het representatieve, ceremoniële, openbare optreden van Emma en Wilhelmina dat de auteur van minder belang acht, maar dat zich in zijn boek regelmatig manifesteert in de massale belangstelling en toejuichingen voor een staatshoofd dat voor de grote meerderheid van de bevolking eerbiedwaardig was. Van Wilhelmina's optreden als eenmans-Raad van State wist die massa niets af. Deze ceremoniële kant van het koningschap wordt door Fasseur weinig uitgewerkt. Maar in een biografie kan men nu eenmaal geen verhandeling over Nederlandse en buitenlandse modellen van koningschap verwachten.

Niettemin maakt ook zo deze voortreffelijke biografie duidelijk dat de ceremoniële monarchie een verheven accent aan nationaal en staatkundig leven bleef geven en loyaliteitsgevoelens bleef oproepen bij de meerderheid van de bevolking los van de vraag of Wilhelmina's taakopvatting noodzakelijk was voor of inherent was aan het Nederlandse koningschap.

C. A. Tamse

J. G. R. Schuur, *Appelscha. Bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme* (Oosterwolde: Stichting Stellingwarver Schrieversronte, 1996, 320 blz., f39,90, ISBN 90 6466 082 4).

Deze plaatselijke geschiedschrijving bevat meer dan titel en ondertitel aangeven. De schrijver geeft een grondig overzicht van de sociaal-economische en demografische ontwikkeling van Appelscha in de periode 1888-1940 en behandelt naast het anarchisme en de 'oude beweging' de sociaal-democratie en het communisme alsmede de tegenstrevers van het socialisme. Het boek is bijzonder rijk geïllustreerd en bevat talrijke grafieken, kaarten en tabellen.

Appelscha, in de behandelde periode het grootste dorp in de Friese gemeente Ooststellingwerf, werd in de negentiende eeuw een veenkolonie. Het dorp en de arbeidersbeweging stonden — zoals de gehele zuidoosthoek van Friesland — in het teken van de turf en van het verloop van de veenafravingen. In 1860 was bijna negentig procent van de gezinshoofden buiten het dorp geboren. Appelscha, dat vroeger meer het karakter van een Drents dorp had, 'verfriesde'. Na 1880 begon de vervening af te nemen en liep de bevolking in twintig jaar tijds met een kwart terug.

Diepe armoede die, doordat het productieproces moeizamer verliep naarmate het veen verder afgegraven werd, niet verminderde maar toenam en harde sociale tegenstellingen bepaalden het sociale beeld. De door de veenbazen gecontroleerde diaconie sloot in hongersjaren met een batig saldo af. 'Eigenlijk is het opmerkelijk dat [de arbeiders] zich zo lang in hun lot hebben geschikt' (126). Schuur opent zijn boek met een hoofdstuk over een — door de veenarbeiders gewonnen — staking in 1888. Appelscha werd een 'Domela-dorp' — het portret van Domela Nieuwenhuis staat niet ten onrechte op de voorkant van het boek. Met deze grote voorman ging Appelscha aan het eind van de eeuw over tot het anarchisme. Er ontstond een 'vrije groep' die in de praktijk grotendeels dezelfde activiteiten tentoonspreidde als de vroegere afdeling van de Sociaal Democratische Bond (Socialistenbond). De SDAP kreeg geruime tijd nauwelijks voet aan de grond in het dorp. Wel had de verzoenende G. L. van der Zwaag met zijn blad *De Klok* invloed.